

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Εικ. 1: Βυζαντινή-Ανατολική δόμηση στον Ανάβατο της Χίου.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Εικ. 2: Δυτική-Νεοκλασική επίδραση στη Σύμη.

Το δομημένο περιβάλλον, το οποίο παρέλαβε¹ η νεότερη Ελλάδα, στοιχειοθετεί την παραδοσιακή της αρχιτεκτονική, η οποία περιλαμβάνει ιδιαιτερότητες ανάλογα με τη χρονική στιγμή ένταξης εδαφών, τα οποία ευρίσκονταν τελευταία υπό ανατολική (εικ.1) ή δυτική επίδραση (εικ.2), ανεξάρτητα των ιστορικών προγενέστερων διαδρομών που ήταν παρόμοιες σε ολόκληρο το χώρο της Μεσογείου.

Ο χαρακτήρας της παραδοσιακής ελληνικής κατοικίας πηγάζει από τα ήθη και έθιμα του ελληνικού χώρου, τα οποία βασίζονται σ' ένα σύστημα αξιών που εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια πολλών αιώνων και που οργανώθηκε προσθετικά, με υποδομή προϋπάρχοντες σχεδιαστικούς κανόνες. Σχεδιαστικοί κανόνες για τη θέση των οικισμών και των κατοικιών στο χώρο της Μεσογείου και της Ελλάδας ιδιαίτερα, υφίστανται από αρχαιοτάτων χρόνων και απεικονίζονται στα αρχαιολογικά ευρήματα κάθε εποχής.

¹ Για τον ελληνικό χώρο το τέλος του 17ου αιώνα, με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699, η οποία παραχωρούσε μεγάλες περιοχές στη Βενετία, χαρακτηρίζεται ως το τέλος της μεταβυζαντινής εποχής και η αρχή της νεότερης κατά το Χ. Μπούρα, «Η βυζαντινή παράδοση στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια του 16ου και του 17ου αιώνα», στο βιβλίο, Η βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, σ.150.

Από το τέλος της Βυζαντινής εποχής² κωδικοποιείται επίσημη θεώρηση του θέματος των κανόνων για την οικοδόμηση, σε σχέση με τη χρήση γης, τη θέα, την απορροή των υδάτων και τη χλωρίδα, οι οποίοι καθόριζαν την οικιστική μορφή στα ανατολικά εδάφη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και σε μερικές Σλαβικές χώρες. Αυτοί οι κανόνες, ενώ προσδιόρισαν την υποδομή της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, συνδυάστηκαν και αναπαράχθηκαν κατά την οθωμανική κυριαρχία και επέζησαν μέχρι τον 20ο αιώνα, συνυπάρχοντας με τις αρχές του νεοκλασικισμού.

Πρόκειται κύρια για το έργο του Λέοντος του Σοφού κωδικοποιημένο στο «Επαρχικόν Βιβλίον» του 9ου αιώνα μ.Χ., το οποίο ανακάλυψε ο Jules Nicole σε αντίγραφο χειρόγραφο με τον τίτλο Cenevensis 23, του 14ου αιώνα και το οποίο επικαλείται ότι είναι το «Επαρχικόν Βιβλίον».

Το εξέδωσε με τον ακριβή τίτλο, Le livre du Prefet, L'edit de l' empereur Leon le Sage sur les corporations de Constadinople, Texte grec du Genevensis 23, publie pour la premiere fois par Jules Nicole, Professeur de la Faculte des lettres de Geneve, avec une traduction latine, des notices exegetiques et critiques et des variantes du Cenevensis 23 au texte de Julian d' Ascalon, Ceneve, Georg & Cie Libraires-Editeurs, 1893 (εικ. 3).

Το έργο αυτό παρέχει μαθήματα για τη δόμηση των κτιρίων και για το σχέδιο των οικισμών και έχει εμπνευστεί από το έργο του Ιουστινιανού, το οποίο στη συνέχεια επεξεργάστηκε ο αρχιτέκτονας Ιουλιανός ο Ασκαλωνίτης (6ος αιώνας) από την Παλαιστίνη, συνεισφέροντας την οπτική του αρχιτέκτονα, η οποία απουσιάζει στα προηγούμενα και στα επόμενα θεσμικά πλαίσια δόμησης. Ο Ιουλιανός χρησιμοποιεί τη θέση των αρχαίων φιλοσόφων και ιδιαίτερα του Εμπεδοκλή και νομοθετεί για τα τέσσερα στοιχεία της φύσης, σε σχέση με τις οικοδομές: τη φωτιά, το νερό, τον αέρα και τη γη. Επεξεργάζεται δύο τύπους κατοικιών, τη μονώροφη ή διώροφη μονοκατοικία και την πολυώροφη πολυκατοικία, στην οποία κάθε διαμέρισμα ανήκει σε άλλον ιδιοκτήτη (οικογένεια). Ο οικοδομικός κανονισμός του Ιουλιανού, παρόλη την αυστηρή και κανονιστική μορφή του, επέζησε μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, στους τόπους της προηγούμενης πολιτιστικής σφαίρας επιρροής των βυζαντινών παραδόσεων και ιδιαίτερα στην Ελλάδα³.

§ 4. Οί τοίχους ἐργαζόμενοι καὶ θύλους ἐγ-
χορήγους ἢ καμάρας, ἐχέτωσαν πᾶσαν ἀσφάλ-
10 λειαν καὶ ἐμπειρίαν, ἵνα μὴ ὁ θεμέλιος σκεπὴς
γένηται ἢ τὸ κτιζόμενον λοξὸν ἢ καὶ ἀνισοῦ·
εἰ γὰρ ἐνδοθεν τοῦ δεκάτου ἐνιαυτοῦ γένηται
πτώσις ἀνευ θεομηρίας, ὑποκείσθω ὁ κτιζων
ταῦτα ἐξ ἰδίων ἀναλωμάτων. καὶ εἰ μὲν μέγα
15 ἐστὶ τὸ ἔργον ὑπερβαῖνον τὴν τοῦ χρυσοῦ
λίτραν, ὁ μὲν ἐργολάβος ὁ κτίσας τοῦτο ἀμισθί
κτιζέτω μετὰ καὶ τῶν συνκτισάντων αὐτὸ, ὁ δὲ
ἐργολότης παρεχέτω τὰς ὕλας. τὰ δὲ ἐμπηλα
φυλαττέσθωσαν χρόνους ἐξ, καὶ εἰ ἐντὸς τῶν
20 ἐξ χρόνων συμπτωθῇ τὸ ἔργον ἐξ ἀπειρίας
τοῦ τεχνίτου, ἀμισθί αὐτῶς ὁ κτίσας ἀνανεούτω
τοῦτο. ὁμοίως δὲ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐργολαβίαις
ἔστω οὕτως· εἰ δὲ τινες εὐρεθῶσι παρὰ τὰ
διατεταγμένα διαπραττόμενοι, τυπτόμενοι καὶ
25 κουρευόμενοι εἰσνομιζέσθωσαν.

Εικ. 3: Απόσπασμα από τον κώδικα του Λέοντος του Σοφού, «Επαρχικόν Βιβλίον», Georg @ Cie, Γενεύη, 1893, σ. 63.

² Από την εποχή του Ιουστινιανού, 527-565 μ.Χ. υπήρχε το έργο του Προκόπιου «Περί Κτισμάτων» και οι «Πανδέκτες», οι οποίοι συγκέντρωσαν τους ρωμαϊκούς νόμους, που ίσχυαν κατά τη Βυζαντινή εποχή.

³ C. Saliou, Julian of Ascalon's treatise of construction and design rules from Sixth-Century Palestine, σελ. 42.

Με βάση αυτούς τους κανόνες κατά το 14ο αιώνα, ο Κων/νος Αρμενόπουλος⁴ συνέγραψε την «Εξάβιβλο», όπου συγκέντρωσε υπάρχουσες νομοθεσίες, συνοδευόμενες από δύο εισαγωγές του συγγραφέα. Ο Αρμενόπουλος οργάνωσε θεματικά προϋπάρχουσες νομοθεσίες για πρώτη φορά και αυτή είναι η συνεισφορά του συγγράμματος. Για το λόγο αυτό μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και αποτέλεσε τη βάση της ελληνικής νομοθεσίας, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής εποχής, αλλά και του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Σώζονται εβδομήντα ένα χειρόγραφα αντίγραφα του έργου από το 14ο έως το 18ο αιώνα, οκτώ έντυπες εκδόσεις από το 16ο έως το 20ο αιώνα, επτά μεταφράσεις στα Λατινικά, Γερμανικά, Ρώσικα, Ρουμανικά, Βουλγαρικά και Αγγλικά, από το 16ο έως το 18ο αιώνα και οκτώ διασκευές στα νεοελληνικά, από το 16ο έως το 19ο αιώνα⁵. Στο δεύτερο βιβλίο «Περί δικών και διαφόρων καινοτομιών» περιλαμβάνονται εκτός από νόμοι για οικονομικά θέματα, κανονισμοί για την κατασκευή των κτιρίων⁶.

Οι παραπάνω κώδικες εισχώρησαν στη ζωή του νεότερου ελληνισμού και διαμόρφωσαν την οικιστική δομή της ελληνικής κατοικίας μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, όταν επεκράτησε το όραμα του εκμοντερνισμού. Αυτοί οι κώδικες με συγκεκριμένους κανόνες διαμόρφωσαν τους παραδοσιακούς οικισμούς, με γνώμονα την εκάστοτε μικρότερη επέμβαση και επίπτωση στις υπάρχουσες δομές και στους ιδιοκτήτες τους, και με στόχο τη δίκαιη διανομή ευθυνών και παροχών μεταξύ των γειτόνων.

Γενικά περιλάμβαναν μέτρα για πιθανές ζημιές γειτονικών δομών, ενώ προσέφεραν ελευθερία κατασκευών εντός των ιδιόκτητων ορίων, εξασφαλίζοντας δικαίωμα διόδου (εικ. 4) και πρόσβασης στις γειτονικές ιδιοκτησίες. Εξασφάλιζαν τον ιδιωτικό χώρο χωρίς να βλάπτεται το δημόσιο συμφέρον, θεωρώντας ότι η αλλαγή του δομημένου περιβάλλοντος είναι ένα υγιές και φυσιολογικό φαινόμενο.

⁴ Βυζαντινός λόγιος και νομικός του 14ου αιώνα, γεννήθηκε στην Κων/πολη το 1320 από αριστοκρατική οικογένεια. Το 1348 έγινε αντικέσσωρ (νομοδιδάσκαλος), το 1350 κριτής του δρόμου, το 1355 κουροπαλάτης και το 1360 διορίστηκε νομοφύλακας και κριτής Θεσσαλονίκης. Πέθανε το 1380 ή 1383. Ο Κων/νος Αρμενόπουλος είναι αναμφισβήτητα ο πλέον αξιόλογος νομικός της Ύστερης Βυζαντινής Εποχής. Τον γνωρίζουμε από το «Πρόχειρον» ή «Εξάβιβλον» του 1344-45 και από το γεγονός ότι είχε οριστεί «Νομοφύλακας και Κριτής» της Θεσσαλονίκης. Η περισσότερο γνωστή έκδοση είναι αυτή του Gustave Ernestus Heimbach, Λειψία, 1851.

⁵ Κ. Αρμενόπουλος, Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος, σ. γγ' -οθ'.

⁶ Προβλέπονταν η προστασία της θέας, η θέση της εισόδου σε σχέση με τα παρόδια κτίρια κ.α. αναφέρει η C. Saliou, Julian of Ascalon's, treatise of construction and design rules from Sixth - Century Palestine, σ. 168.

Τα θέματα που πραγματεύονται οι παραπάνω κώδικες είναι πάμπολλα, όπως χρήσεις γης, αποχέτευσης, δικαιώματα οροφο-ιδιοκτησιών κ. α. Εδώ αναφέρονται μερικά από αυτά:

1. Δικαιώματα στους διαχωριστικούς τοίχους μεταξύ κατοικιών στο σύστημα δόμησης σε σειρά, το οποίο αποδεικνύεται ότι είναι ο κανόνας για περισσότερους από 12 αιώνες, στους σωζόμενους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς οικισμούς του Αιγαίου, της Σικελίας, της Ιταλίας κ.λ.π.
2. Εσοχές πλάτους 1-1.50 μ. κατά μήκος των εξωτερικών τοίχων - στις πλευρές που δεν ακουμπούν σε γειτονικό κτίριο - ώστε να βοηθούν στις προσβάσεις των γειτονικών κατοικιών.
3. Πρόβλεψη απρόσκοπτης θέας από παράθυρα, μπαλκόνια, και τaráτσες προς βουνά, θάλασσα, κήπους, η οποία προϋπάρχει από τη Ρωμαϊκή εποχή και διατηρείται στους κανονισμούς της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής.
4. Αποφυγή θέας μέσα στα σπίτια από περαστικούς, προς τους ιδιωτικούς χώρους.
5. Δυνατότητα γεφύρωσης και στέγασης δημόσιου δρόμου με ιδιαίτερη στήριξη ανάλογα με την ιδιοκτησία του απέναντι ορίου (πάκτωση δοκών στον απέναντι τοίχο, εάν ο ιδιοκτήτης είναι ο ίδιος μεταξύ των απέναντι ιδιοκτησιών, σε αντίθεση με στήριξη σε κολώνες -εντός προβλεπόμενης εσοχής- σε περίπτωση διαφορετικού ιδιοκτήτη). Όταν ο ιδιοκτήτης του περάσματος είναι ο ίδιος και από τις δύο πλευρές, τότε μπορεί να στεγάσει το πέρασμα και να δημιουργήσει άνωθεν κλειστό χώρο, αφήνοντας ελεύθερο ύψος διάβασης 4,5 μ. (ύψος ικανό να περνά έφιππος).
6. Δημιουργία στοών.

Για αιώνες, αυτοί οι κανόνες δόμησης με απλότητα και σαφήνεια παρελήφθησαν στη συνείδηση του μεταβυζαντινού πολιτισμού, σε ολόκληρη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας και φραγκοκρατίας, και δημιούργησαν οικισμούς σε ανθρώπινη κλίμακα και με χαρακτήρα που ευνόησε την επιβίωσή τους. Η μελέτη αυτών των κανόνων συνεχίζει να προσφέρει μαθήματα για οικοδομικούς κανονισμούς, με στόχο ένα υγιές και βιώσιμο δομημένο περιβάλλον, το οποίο να υπόκειται σε διαρκή ανανέωση και ανάπτυξη.

Εικ. 4: Δικαίωμα διόδου στο Μικρό Χωριό της Τήλου.

Εικ. 5: Το παραθαλάσσιο μέτωπο στα Χανιά

1. Ο ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Ο νεοκλασικισμός στην Ελλάδα⁷ εφαρμόστηκε από το τέλος του 17ου αιώνα αρχικά στα ελληνικά εδάφη δυτικής κυριαρχίας και στη συνέχεια στα προσαρτώμενα τμήματα της. Στην Κρήτη⁸ και στα Επτάνησα⁹ (εικ.6) αρχικά και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο και στη Στερεά

⁷ Γερμανοί, Γάλλοι και Έλληνες αρχιτέκτονες, οι οποίοι σπουδάσαν στη Δύση επεξεργάστηκαν νεοκλασικά σχέδια για την ανασυγκρότηση της Ελλάδας, περίπου μισό αιώνα αργότερα απ' ότι στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες.

⁸ Η Κρήτη καταλήφθηκε μεταξύ 1204 και 1645 από τους Βενετούς, στη συνέχεια μεταξύ 1645 και 1821 από τους Τούρκους, για να ενωθεί τελικά με την Ελλάδα το 1908.

⁹ Μετά το διαμελισμό του βυζαντινού κράτους το 1204 από τους Φράγκους (4η Σταυροφορία) τα Ιόνια νησιά κατελήφθησαν από τους Βενετούς, στη συνέχεια προσαρτήθηκαν στο Δεσποτάτο της Ηπείρου για μισό αιώνα και ύστερα στους Ανδηγαυούς για 120 χρόνια. Επανήλθαν στην κυριαρχία των Βενετών μέχρι το 1797, όταν κατελήφθησαν από Γάλλους και μετά από Ρωσοτούρκους. Το 1800-1807 αποτέλεσαν ανεξάρτητη πολιτεία και μετά περιήλθαν ξανά στην κατοχή των Γάλλων και στη συνέχεια των Αγγλων μέχρι το 1864, που ενώθηκαν με την Ελλάδα. Τα Κύθηρα μέχρι το 1669 ανήκουν στο *regimen* (Βενετοί) της Κρήτης και μετά των Επτανήσων. Το 1797 περνούν διαδοχικά κάτω από την κατοχή των Τούρκων και των Γάλλων μέχρι το 1814, όταν μαζί με τα υπόλοιπα Επτάνησα αποτελούν τα Ενωμένα Κράτη των Ιονίων νήσων, κάτω από Αγγλική εξάρτηση, μέχρι το 1864, όταν ενώθηκαν με την Ελλάδα.

Ελλάδα¹⁰, οι οποίες απελευθερώθηκαν με την Επανάσταση του 1821. Αν και ο νεοκλασικισμός έχει εντοπιστεί στην Ελλάδα, αποτέλεσε μετα-παραδοσιακή αναπαράσταση και τον απομάκρυνε από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή ανατολική παράδοση.

*Εικ. 6: Νεοκλασικισμός στην Κέρκυρα.
Πηγή: Γενάδειος βιβλιοθήκη.*

Κατά το μεγαλύτερο τμήμα του 20ου αιώνα παράλληλα με τις αρχές του μοντέρνου κινήματος στην αρχιτεκτονική, εκδηλώθηκε μια επιστροφή και αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας, η οποία εκφράστηκε μέσα

¹⁰ Η Πελοπόννησος και η Στερεά αποτελούν τα τμήματα της Ελλάδας με τη μικρότερη διάρκεια της λατινικής και οθωμανικής κυριαρχίας, οι οποίες εναλλάσσονταν. Η τελευταία ήταν οθωμανική και έληξε με την Επανάσταση του 1821.

από την αναζήτηση της παράδοσης, ως εξελικτικής διαδικασίας, στον αντίποδα του νεοκλασικισμού. Από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, αναζητήθηκαν (αλλά δεν εφαρμόστηκαν παρά σε ελάχιστες περιπτώσεις) τα ιδιαίτερα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά στοιχεία κάθε περιοχής, με σκοπό την ένταξή τους στους οικισμούς αποκατάστασης των προσφύγων, μετά τη “Συνθήκη Ανταλλαγής πληθυσμών” του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και την προσάρτηση της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Για τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία ευρίσκονταν μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα υπό ιταλική κυριαρχία, εφαρμόζονταν η ιταλική οπτική στη ανάπτυξή τους, η οποία ακολουθούσε το δυτικό πρότυπο του νεοκλασικισμού.

Από τη δεκαετία του 60, οι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι συνεστήθησαν για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς κάθε τόπου, αντιλαμβανόμενοι τον επερχόμενο κίνδυνο απώλειας και καταστροφής της συλλογικής μνήμης των προηγούμενων εποχών, με διάφορα προγράμματα που εφαρμόστηκαν και στην Ελλάδα, κατέγραψαν και διέσωσαν σε πολλές περιπτώσεις, την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Από τη δεκαετία του 80 τα ιδιαίτερα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά στοιχεία και χαρακτηριστικά κάθε οικισμού, ακόμη και γειτονιάς, κωδικοποιήθηκαν στο νομοθετικό πλαίσιο δόμησης με προοπτική τη συνέχεια της εξέλιξης της ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Υβριδισμός στη Σαντορίνη

2. Ο ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΣ¹¹

Πρόκειται για τον υβριδισμό της νεο-παραδοσιακής φάσης του τέλους του 20ου αιώνα και των αρχών του 21ου αιώνα. Αυτός ο υβριδισμός αντικατοπτρίζει τη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης και του τουρισμού, η οποία προσφέρει την ιδιαιτερότητα της κληρονομιάς κάθε τόπου για κατανάλωση και επανακωδικοποιεί τις αρχιτεκτονικές παραδοσιακές αρχές, τις οποίες το μοντέρνο κίνημα αποδόμησε.

Η ταχύτητα των επικοινωνιών όμως σήμερα, με την πληροφορική και την εικονική πραγματικότητα, διασταυρώνει στιγμιαία και άμεσα τα διαφορετικά αντιληπτικά συστήματα –το τεχνολογικό και παγκόσμιο με το βιωματικό και τοπικό- τα οποία συμβιώνουν. Παράλληλα η εκρηκτική αύξηση του πληθυσμού της γης και οι μετακινήσεις προκαλούν το φαινόμενο της συμβίωσης ετερογενών αρχιτεκτονικών στοιχείων, το οποίο αν και είναι ένα φαινόμενο διαχρονικό, σήμερα αποδομεί με μεγάλη ταχύτητα το χώρο και δημιουργεί παραγωγή υβριδίων, εκτός τόπου και χρόνου.

Παρόλο που τα υβρίδια αντανakλούν την άμυνα της μιας αντίληψης απέναντι στην άλλη και όσα υβρίδια καταφέρουν να επιβιώσουν στο χρόνο, ενδέχεται να δημιουργήσουν νέα τυπολογία και να κωδικοποιηθούν στην πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου, σε πρώτη φάση αποδομούν την υπάρχουσα κατάσταση. Η διάρκεια και το τέλος της αποδόμησης και ιδιαίτερα η επιβίωση των γόνιμων αρχιτεκτονικών διασταυρώσεων, είναι γεγονότα που θα συμβούν στο μέλλον και τότε θα χαρακτηρίσουν τη σύγχρονη εποχή.

Τα υβρίδια που επιζούν σε επόμενες εποχές διαμορφώνουν την ποικιλία των αρχιτεκτονικών στοιχείων και προσδιορίζουν την πολιτιστική κληρονομιά κάθε τόπου. Με αυτή την προοπτική χρειάζεται αναμονή για να εξελιχθεί το φαινόμενο.

Προς το παρόν ερευνάται η αυθεντικότητα κάθε πολιτισμού και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, που διασώθηκαν από την ιστορική διαδρομή του, η οποία ανεξάρτητα από τη διαφορετικότητα των αντιλήψεων ακολούθησε παρόμοιες νοηματικές διχοτόμους, οι οποίες σήμερα διατυπώνουν την αντίθεση μεταξύ τοπικότητας και παγκοσμιοποίησης, κάτω από το πρίσμα της «τρίτης διάστασης»¹² της πληροφορικής.

¹¹ Η έννοια του υβριδισμού πρωτοεμφανίστηκε τη δεκαετία του '80 στις εργασίες του Homi Bhabha και ερμηνεύει τη διαδικασία "κατασκευής" πολιτιστικής ταυτότητας, διατυπώνει ο N. Alsayyad, Hybrid Urbanism, σ. 6-7.

¹² M. Castells, The rise of the network society, σ. 449.

